

РОЗДІЛ 3. КОРЕКЦІЙНА ПЕДАГОГІКА

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ ОСОБЛИВИХ ОСВІТНІХ ПОТРЕБ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

MODERN APPROACHES TO DETERMINING AND CLASSIFYING SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS OF HIGHER EDUCATION STUDENTS

У статті представлено результати аналізу тлумачення понять «особливі освітні потреби» та «особи з особливими освітніми потребами» в концептуальних міжнародних документах та у вітчизняному законодавстві про освіту, в яких гарантуються рівність та права отримання освіти особам з особливими освітніми потребами. При цьому встановлено, що вітчизняне законодавство розкриває ці поняття значно вужче, ніж ратифіковані Україною міжнародні документи, зокрема, звужене тлумачення поняття «особи з особливими освітніми потребами» в Законі України «Про вищу освіту». Виявлено відсутність чітко встановленого та законодавчо закріпленого переліку «особливих освітніх потреб» з урахуванням міжнародного досвіду, натомість в практиці фактично послуговуються медичними підходами до оцінки психофізичного стану здобувачів освіти, при цьому поза увагою залишаються ті групи здобувачів освіти, які мають особливі освітні потреби соціального характеру.

Загострено увагу на тому факті, що у здобувачів вищої освіти «особливі освітні потреби» є значно ширшими у порівнянні зі здобувачами середньої освіти, що викликане їх віковою та соціальною специфікою, а відтак вони не обмежуються проблемами, які виникають у людей з різними фізичними чи психічними порушеннями. У багатьох випадках на перший план виступають проблемами соціального та соціокультурного характеру.

На основі аналізу літературних джерел та практики освіти нами виділено шість груп особливих освітніх потреб здобувачів вищої освіти: порушення здоров'я; психологічні; соціальні; вікові; приналежність до меншин та інших специфічних соціальних груп; обдарованість. На основі цих груп, запропоновано класифікацію особливих освітніх потреб здобувачів вищої освіти.

Запропоновано нові підходи до визначення особливих освітніх потреб здобувачів вищої освіти, які допоможуть закладам вищої освіти оптимізувати освітнє середовище з можливістю забезпечення комфортних умов для осіб з особливими потребами, шляхом налагодження диференційованого психолого-педагогічного супроводу з оптимальним вирішенням широкого спектру особливих освітніх потреб.

Ключові слова: здобувачі вищої освіти з особливими освітніми потребами, класифікація освітніх потреб, порушення психофі-

зичного розвитку, особливі освітні потреби, психолого-педагогічний супровід.

The article presents the results of the analysis of the interpretation of the terms of «special educational needs» and «persons with special educational needs» in conceptual international documents and in domestic legislation on education, which guarantee equality and the right to receive education for persons with special educational needs. At the same time, it was established that domestic legislation reveals these concepts much narrower than international documents ratified by Ukraine, in particular, the narrow interpretation of the concept of «persons with special educational needs» in the Law of Ukraine «On Higher Education». The absence of a clearly established and legally enshrined list of «special educational needs» taking into account international experience was revealed, instead, in practice, medical approaches are actually used to assess the psychophysical state of education seekers, while those groups of education seekers who have special educational needs of a social nature are ignored.

Attention is drawn to the fact that higher education students' «special educational needs» are much broader compared to secondary education students, which is caused by their age and social specifics, and therefore they are not limited to problems that occur in people with various physical or mental disabilities. In many cases, problems of a social and socio-cultural nature come to the fore.

Based on the analysis of literary sources and educational practice, we have identified six groups of special educational needs of higher education students: health disorders; psychological; social; age-related; belonging to minorities and other specific social groups; giftedness. Based on these groups, a classification of special educational needs of higher education students is proposed.

New approaches to identifying special educational needs of higher education students are proposed, which will help higher education institutions optimize the educational environment with the ability to provide comfortable conditions for individuals with special needs by establishing differentiated psychological and pedagogical support with optimal solutions to a wide range of special educational needs.

Key words: higher education students with special educational needs, classification of educational needs, psychophysical development disorder, special educational needs, psychological and pedagogical support.

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2025/79.2.15>

Семенець А.І.,

аспірант кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Постановка проблеми. Сучасний розвиток суспільства загалом та педагогічної практики зокрема, все більше тяжіє до толерантного

сприйняття людського різноманіття, забезпечення рівних умов для здобуття освіти на всіх її рівнях. Це вимагає від організаторів освітнього процесу

максимального врахування всього спектру потреб, які неминуче виникають у осіб з особливими освітніми потребами (ООП). При цьому логічним є питання, які саме «особливі освітні потреби» мають враховуватися, і взагалі, що розуміти під цим поняттям, як класифікувати такі потреби з метою їх оптимального врахування, для забезпечення комфортного доступу до освіти осіб з певними особливостями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми. Питанням визначення поняття «особливі освітні потреби» та їх складу приділяється досить багато уваги, зокрема, воно висвітлюється в працях С. Архипової [16], Л. Вейланде [15], Ю. Єчкало [17], С. Миронової [14], Н. Софій [11], В. Ткачук [17], Н. Ярмоли [10] та ін. Слід зазначити, що в працях науковців та в нормативних документах спостерігаємо досить різні тлумачення, що ускладнює організацію роботи із здобувачами освіти, які потребують додаткової підтримки.

Мета статті. Вивчення питання тлумачення поняття «особливі освітні потреби» в міжнародних нормативних документах та у вітчизняному законодавстві задля організації належного психолого-педагогічного супроводу, диференційованого до запитів відповідної категорії здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Для окреслення завдань та способів реалізації психолого-педагогічного супроводу осіб з особливими освітніми потребами вагоме місце посідає визначення кола осіб, що відносяться до цієї категорії здобувачів освіти та класифікація їхніх потреб, що в свою чергу дозволить в подальшому вибудувати відповідну стратегію, специфічні методи та підходи до його реалізації на практиці.

Поняття «особливі освітні потреби» в останні роки міцно увійшло не лише у вітчизняну педагогічну практику, а й в інші сфери життя. Водночас, не зважаючи на широке його використання, залишаються невирішеними цілий ряд питань, пов'язаних з його розумінням.

Слід зазначити, що використання поняття «особливі освітні потреби» бере свій початок від Саламанкської декларації прийнятої на «Всесвітній конференції щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами: доступ і якість» в 1994 р. Зокрема, в Декларації зазначається, що «термін «особливі освітні потреби» стосується усіх дітей та молоді, потреби яких залежать від різних видів особливих освітніх потреб або труднощів, пов'язаних з навчанням. Багато дітей стикаються із труднощами у навчанні і, отже, мають спеціальні освітні потреби на деяких етапах свого навчання» [1]. Тобто, «особливі освітні потреби» охоплюють широкий спектр, вони можуть мати як постійний, так і періодичний характер. При цьому не наголошується на конкретному переліку труднощів

у навчанні, хоча, так чи інакше, акцентується увага на підходах до навчання осіб, які мають фізичні чи психічні відмінності. Водночас визнається і той фактор, що «особливі освітні потреби» мають і винятково обдаровані особи.

Пояснення «особливих освітніх потреб» здійснюється і в Міжнародній класифікації стандартів освіти, де акцентується увага на тому, що «особливі освітні потреби» виникають через різного роду проблеми фізичного, психологічного, поведінкового, емоційного та соціального характеру. В документі зазначається, що можливі інші причини, проте їх перелік не уточнюється. Крім того, заслуговує на увагу такий аспект визначення «особливих освітніх потреб» як наголошення на тому, що вирішення таких потреб на користь здобувача освіти тягне за собою необхідність залучення закладом освіти додаткових ресурсів – трудових, матеріальних та фінансових [2]. Внаслідок цього виникає потреба у залученні до освітньо-виховного процесу вузькоспеціалізованих фахівців, витратах на створення безбар'єрного простору, пошук додаткових джерел фінансування для надання додаткових послуг здобувачам освіти, що потребують підтримки.

Тлумачення вітчизняними нормативно-правовими документами «особливих освітніх потреб» є не завжди чітким і узгодженим. Практично відсутнє єдине тлумачення, в більшості випадків в основу покладаються медичні підходи до осіб, що здобувають освіту.

В Законі України «Про освіту» стосовно осіб з особливими освітніми потребами зазначено, що такі особи потребують постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі, яка повинна забезпечити повноцінне право таких осіб на здобуття освіти відповідного рівня [3]. Стаття 19 Закону визначає особливості освіти осіб з особливими освітніми потребами, при цьому хоча і не напругу, але опосередковано, по тексту прослідковується тяжіння до визначення «особливих освітніх потреб» як таких, що стосуються осіб, що мають психофізичні порушення. Саме визначення так і не наводиться, не визначається також і перелік особливих освітніх потреб. В пункті 7 статті 19 вказується, що категорії таких осіб повинні визначатися актами Кабінету Міністрів України з урахуванням міжнародних норм і стандартів [3].

Ще більше звужує тлумачення «особливих освітніх потреб» Закон України «Про вищу освіту», де пунктом 18 частини першої статті 1 зазначено «особа з особливими освітніми потребами – особа з інвалідністю, яка потребує додаткової підтримки для забезпечення здобуття вищої освіти» [4]. Таким чином, Закон визнає наявність особливих освітніх потреб лише у осіб з медично підтвердженими порушеннями стану здоров'я. На цьому акцентується увага в багатьох статтях Закону,

зокрема: ст. 33, п. 7, пп. 4 (організація навчально-реабілітаційного супроводу); ст. 45 (організація ЗНО); ст. 62 (безоплатне забезпечення інформацією); ст. 70 (вимоги до матеріально-технічної бази ЗВО), в яких виділяються застереження стосовно осіб з особливими освітніми потребами і зазначається «з врахуванням обмежень життєдіяльності, зумовлених станом здоров'я» [4]. Вище висвітлене свідчить про певну суперечність у визначенні поняття «особи з особливими освітніми потребами» у Законі України «Про вищу освіту» та Законі України «Про освіту».

Аналогічними є підходи до тлумачення поняття «осіб з особливими освітніми потребами» і при проведенні НМТ Українським центром оцінювання якості освіти, під час якого таким особам забезпечують особливі умови [5]. При цьому вказується, що такі умови визначаються спільним наказом Міністерства освіти і науки України та Міністерства охорони здоров'я України від 29 серпня 2016 року № 1027/900 (із змінами), в якому чітко визначається перелік захворювань та перелік документації для оформлення визнання таких особливих умов [6].

В 2018 р. коло осіб, за якими визнавалися особливі освітні потреби, розширилось постановою Кабінету Міністрів України № 952, де до таких віднесено необхідне розумне пристосування для осіб, які здобували середню освіту мовою, що не належить до слов'янської групи мов, та мовою корінних народів [7].

В цьому ж 2018 р. на обговорення було винесено Проект Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Переліку деяких категорій осіб з особливими освітніми потребами», яка розроблена з метою приведення у відповідність до п. 20 статті 1 Закону України «Про освіту» [8]. В цьому проєкті пропонувалося виділення категорій осіб з фізичними та психо-фізичними особливостями (за окремими групами), включаючи осіб, що потребують постійного медичного нагляду, або періодичного здійснення індивідуальних медичних процедур із забезпечення життєдіяльності та таких, що потребують відновлення стану здоров'я в закладах освіти санаторного типу, а також осіб:

- що опинились в складних життєвих обставинах,
- проживають на тимчасово окупованих територіях та територія розташованих на лінії зіткнення,
- внутрішньо переміщені особи,
- біженці та особи, що потребують додаткового та тимчасового захисту,
- особи, що здобувають спеціалізовану освіту чи прискорено опановують матеріал,
- особи з особливими мовними освітніми потребами [8].

Однак на жаль, далі громадського обговорення справа не дійшла, а відтак питання неврегульованості п. 20 статті 1 Закону України «Про освіту» залишається відкритим.

Багато вітчизняних науковців у визначенні поняття «особливі освітні потреби» тяжіють до медичної моделі.

О. Єрьоменко описуючи проблеми психолого-педагогічного супроводу осіб з особливими освітніми потребами у закладах вищої освіти фактично ототожнює «особливі освітні проблеми» з обмеженими психофізичними можливостями таких осіб та виділяє типи таких порушень [9]. Чим суттєво звужує коло проблеми.

Колектив авторів на чолі з Н. Ярмолою під поняттям «особи з особливими освітніми потребами» розуміють осіб з обмеженими можливостями здоров'я, які через різні біологічні й соціальні причини відчувають стійкі труднощі в засвоєнні освітніх програм. А під «особливі освітні потреби» трактують як потреби необхідні для оптимальної реалізації можливостей, які може проявити особа з обмеженими можливостями [10].

Н. Софій зазначає, що особи з особливими освітніми потребами це особи, які мають порушення фізичного чи психічного розвитку включаючи осіб з інвалідністю або інші особи, які потребують тимчасової чи постійної підтримки [11]. Автор акцентує увагу на медичному аспекті порушення розвитку і забезпеченні супроводу таких осіб, а щодо «інших осіб» та їх потреб не уточнюється.

Т.Кравчинська притримується аналогічного трактування і вважає, що «особливі освітні потреби» це ті, що які не відповідають загальноприйнятим нормам в плані розумової та фізичної недостатності або мають певні труднощі і вирішення яких потребує спеціальної медико-соціальної і психолого-педагогічної уваги і послуг [12].

На противагу такому підходу, який розглядає лише особливі потреби, пов'язані із станом здоров'я здобувачів освіти, існує точка зору, згідно з якою до осіб з особливими освітніми потребами відносять і групу соціально-вразливих громадян. Так А. Нагорний виділяє та конкретизує чотири категорії осіб з особливими освітніми потребами [13]:

- особливості психофізичного розвитку;
- особливості опанування освітньої діяльності;
- особливості встановлення контактів із соціальним середовищем;
- особливості розвитку внаслідок впливу соціального середовища [13].

С. Миронова, розглядаючи цю проблему, наголошує на тому факті, що ЮНЕСКО розглядає інклюзію як процес визнання і реагування на різноманітні потреби всіх здобувачів освіти, включаючи представників різного роду вразливих груп [14].

Порушення здоров'я (фізичного та психічного)	Вроджені чи набуті в дитинстві	Особи з глибокими порушеннями стану здоров'я (за видами порушень згідно медичних показів)
		Особи з незначними порушеннями стану здоров'я (за видами порушень згідно медичних показів)
		Особи з незначними психічними відхиленнями (за видами порушень згідно медичних показів)
	Набуті в зрілому віці	Особи з глибокими порушеннями стану здоров'я (за видами порушень згідно медичних показів)
		Особи з незначними порушеннями стану здоров'я (за видами порушень згідно медичних показів)
		Особи з незначними психічними відхиленнями (за видами порушень згідно медичних показів)
Психологічні	Особи, що потребують загальної психологічної підтримки	
	Особи з посттравматичним стресовим розладом	
	Учасники бойових дій (без втрати фізичного здоров'я)	
	Члени сім'ї учасників бойових дій (члени сім'ї загиблих учасників бойових дій)	
Соціальні	Сироти та особи, позбавлені батьківського піклування	
	Внутрішньо-переміщені (тимчасово переміщені) особи	
	Здобувачі освіти з малозабезпечених сімей	
	Здобувачі з сімей, де втрачено годувальника	
	Здобувачі освіти з сімей, що втратили майно внаслідок бойових дій, техногенних та екологічних катастроф, стихійних лих	
	Здобувачі освіти, що перебувають на військовій службі (без УБД)	
	Здобувачки освіти, що виховують малолітніх дітей	
	Вагітні здобувачки освіти	
	Здобувачі освіти, що перебувають в інших складних життєвих ситуаціях	
Вікові	Здобувачі освіти нетипового віку, що здобувають першу освіту	
	Здобувачі освіти нетипового віку, що проходять перепідготовку	
Приналежність до меншин та інших специфічних соціальних груп	Здобувачі освіти, що належать до нетипових релігійних громад	
	Здобувачі освіти з числа мовних меншин	
	Здобувачі освіти з числа етнічних меншин	
	Здобувачі освіти з числа іноземців	
	Здобувачі освіти, що належать до інших меншин	
Обдарованість	Здобувачі освіти, що потребують індивідуальних програм підвищеної складності	
	Здобувачі освіти з високими спортивними досягненнями	
	Здобувачі освіти з високими досягненнями в культурній сфері	
	Соціально активні здобувачі освіти	

Рис. 1. Класифікація особливих освітніх потреб здобувачів вищої освіти

Аналіз літературних джерел свідчить, що вчені розглядають проблему передусім щодо здобувачів початкової та загальної середньої освіти [10, 11, 12, 13]. Щодо здобувачів вищої освіти, то враховуючи їх вікову та соціальну специфіку, коло специфічних особливих освітніх потреб є значно ширшим. Про що наголошують у своїх працях, зокрема, Л. Вейланде [15] С. Архипова [16]. Вони, зокрема, зазначають, що «особливі освітні потреби» не обмежуються лише проблемами які виникають у людей різними фізичними чи психічними порушеннями. Здобувачі вищої освіти

стикаються з багатьма проблемами соціального та соціокультурного характеру які їм потрібно вирішувати самостійно не звертаючись по допомогу до батьків і особливо це виражається в осіб, що здобувають освіту в зрілому віці [15, 16].

Враховуючи погляди провідних вчених та специфіку потреб здобувачів вищої освіти В. Ткачук та Ю. Єчкало виділяють дев'ять особливих освітніх потреб для цієї категорії осіб, ставлячи на перше місце не специфічні психофізичні потреби, а соціальні, таким чином формуючи наступну класифікацію [17]:

1. Соціальна (складна життєва ситуація): біженці, ВПО, сироти, жертви лих та катастроф, з малозабезпечених сімей та інші.

2. Географічна: студенти-іноземці.

3. Психологічна: студенти що потребують психологічної допомоги, жертви насилля, студенти з відхиленнями в поведінці.

4. Порушення здоров'я (фізичного та психічного): з інвалідністю, з незначними відхиленнями, потребують фізичної реабілітації та інші.

5. Старший (зрілий) вік.

6. Військова (за категоріями військовослужбовців).

7. Вагітність.

8. Обдарованість (за специфікою обдарованості).

9. Належність до меншин (за відповідними групами).

Ретельний аналіз літературних джерел та практики освіти дозволив нам виділити широкий спектр різних потреб здобувачів вищої освіти, зокрема:

1. Порушення здоров'я (в залежності від періоду виникнення порушень, з дитинства, чи набутих уже в зрілому віці (можлива потреба в додатковій психологічній допомозі) та видів та ступеню таких порушень).

2. Психологічні.

3. Соціальні.

4. Вікові.

5. Приналежність до меншин та інших специфічних соціальних груп.

6. Обдарованість.

Враховуючи ці групи особливих освітніх потреб здобувачів вищої освіти, пропонуємо класифікацію (рис. 1).

Запропонована класифікація особливих освітніх потреб здобувачів вищої освіти дозволить відійти від стереотипного твердження, що особливі освітні потреби притаманні лише здобувачам освіти з порушеннями фізичного чи психічного характеру. Крім того це дозволить закладам вищої освіти створити та оптимізувати освітнє середовище з можливістю забезпечення комфортних умов для осіб з особливими потребами, шляхом налагодження диференційованого психолого-педагогічного супроводу з оптимальним урахуванням відповідних особливих освітніх потреб.

Висновки. Підводячи підсумки теоретичного аналізу нормативних документів та літературних джерел, констатуємо неузгодженість у визначеннях поняттях «особливі освітні потреби» та «особи з особливими освітніми потребами». Негативним аспектом є відсутність нормативно врегульованого переліку особливих освітніх потреб, і як наслідок – тлумачення поняття «особливих освітніх потреб» як синоніму словосполучення «особа з інвалідністю», що фактично закріплено в Законі України «Про вищу освіту» [4] і є, на нашу думку, неприпустимим.

А відтак вважаємо що потрібно розробити чіткий перелік та класифікацію «особливих освітніх потреб» з урахуванням міжнародних нормативних документів, що повинно позитивно позначитись на організації психолого-педагогічного супроводу здобувачів вищої освіти, адже дозволить диференційовано враховувати їх запити.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Саламанська декларація та рамки дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами. Прийнята всесвітньою конференцією щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами: доступ і якість Саламанка, Іспанія, 7-10 червня 1994 р. (Неофіційний переклад) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94#Text (дата звернення 16.01.2025).

2. International Standart Classification of Education ISCED 2011. UNESCO Institute for Statistics P.O. Box 6128, Succursale Centre-Ville Montreal, Quebec H3C 3J7 Canada. 2012

3. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII (із змінами в редакції від 01.01.2025 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 16.01.2025).

4. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII (із змінами в редакції від 01.01.2025 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення 16.01.2025).

5. Український центр оцінювання якості освіти: Вступні випробування 2025 року. URL: <https://testportal.gov.ua/prohodzhennya-nmt-dlya-osib-z-osoblyvymy-osvitnimy-potrebamy/> (дата звернення 16.01.2025).

6. Деякі питання участі в зовнішньому незалежному оцінюванні та вступних іспитах осіб, які мають певні захворювання та/або патологічні стани, інвалідність. Наказ Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 29 серпня 2016 року № 1027/900. (із змінами в редакції від 05.04.2019 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1707-16#Text> (дата звернення 16.01.2025).

7. Про деякі категорії осіб з особливими освітніми потребами. Постанова КМУ від 14 листопада 2018 р. № 952. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення 16.01.2025).

8. Про затвердження Переліку деяких категорій осіб з особливими освітніми потребами Проект Постанови Кабінету Міністрів України. URL: <https://auc.org.ua/novyna/uvaga-obgovorennya-proektu-postanovy-kmu-pro-zatverdzhennya-pereliku-deyakyh-kategori-osib-z> (дата звернення 16.01.2025).

9. Єрьоменко О. Психолого-педагогічний супровід студентів з особливими потребами у вищих навчальних закладах. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2016. Вип. 15. С. 313–320.

10. Діти з особливими освітніми потребами у загальноосвітньому просторі / навчально-методичний посібник / Н. Ярмола, Л. Коваль-Бардаш, Н. Компанець, Н. Квітка, А. Лапін. К.: ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2020. 208 с.

11. Софій Н.З. Організаційно-педагогічні умови інтегрованого супроводу учнів з особливими освітніми

потребами в інклюзивному навчальному закладі : автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.03. К., 2017. С. 8.

12. Кравчинська Т. Освіта дітей з особливими потребами. *Післядипломна освіта в Україні*. № 1. 2017. URL: <http://umo.edu.ua/zhurnal-pisljadiplomna-osvita-v-ukrajini-2/zhurnal-pisljadiplomna-osvita-v-ukrajini--12017> (дата звернення 16.01.2025).

13. Нагорний А. Соціальні зміни і особистість: особливості взаємовпливу. *Нова парадигма*. Вип. 74. URL: http://www.novaparadigma.npu.edu.ua/proba_s.aspx?FileName=soc74.htm (дата звернення 16.01.2025).

14. Миронова С.П. Педагогіка інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. 164 с.

15. Вейландє Л.В.-В. Особливі освітні потреби та проблеми побудови моделі навчання дорослих.

Освіта дорослих в Україні та світі: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 155-річчю URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1d1a4269-4ee9-4c97-ba75-09961ac803a5/content> (дата звернення 16.01.2025).

16. Архипова С. П. Освіта дорослої людини: філософсько-методологічні проблеми і нові соціально-педагогічні орієнтири. Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. Черкаси, 2011. Вип. 203. Ч. 3. С. 3–10.

17. Ткачук В. В., Єчкало Ю.В. Класифікація студентів ВНЗ з особливими освітніми потребами. *Матеріали XXVI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»* : зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 26. С. 91–93.